

از مهم ترین رویدادهای تاریخ تشیع، مهاجرت اعراب اشعری در سال ۸۲ هـ.ق. از کوفه به قم است.<sup>۱</sup>

اعراب اشعری، طایفه ای از قبیله بنی ذخران بن وائل بن جماهر بن اشعر، از اهل یمن بودند که عده ای از آن ها اسلام آوردند و در مکه به حضرت رسول اکرم(ص) ملحق شدند. اینان در زمان فتح ایران حضور فعالی در سپاه اسلام داشتند<sup>۲</sup> و بعد از فتوحات، در کوفه مستقر شدند تا زمانی که احوص و عبدالله، از بزرگان اشعری، از ترس عقوبت حجاج (به خاطر شرکت و هم کاری در قیام عبدالرحمن بن اشعث) به شهر قم مهاجرت کردند.<sup>۳</sup> اشعری های مهاجر، از شیعیان امامی بودند و توانستند در مدت کمی موقعیت خود را در قم تثبیت کنند و بر بومیان، غالب و صاحب مکتب و مال شوند. زاد و ولد بسیار آنان روز به روز شوکت و قدرت آن ها را افزایش داد. در «تاریخ قم» آمده است:

«نسل اعراب اشعری در قم، زیاده بر شش هزار نفر رسید. عبدالله بن سعد، ۴۲ فرزند و حمزة بن البیع ۴۲ فرزند و عامر بن عمران، ۴۱ فرزند و از نسل ابوبکر و الیسع و عمران و آدم، اولاد عبدالله بن سعد، ۲۴۰۰ نفر وجود دارند و از فرزندان برادرش احوص، از دو وجود مالک بن احوص و احوص، ۱۲۰۰ شخص پیدا شده اند.»<sup>۴</sup>

اما آن چه این مقاله درمقام پاسخ گویی به آن است:

الف) احصای کامل محدثین خاندان اشعری در قرون دوم، سوم و چهارم هجری؛

ب) تبیین روند رشد و گسترش کمی و کیفی این خاندان و میزان پراکندگی آن ها در قرون دوم، سوم و چهارم هجری؛

ج) تأثیر خاندان اشعری بر حیات علمی شهر قم در قرون مذکور؛

د) روشن کردن اهمیت و اعتبار اشعریان در تکوین فقه و حدیث امامیه؛

و) یافتن شجره نسب های اشعریان در حد مقدور.

۱- آدم بن اسحق بن آدم بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۳) (ثقه) برادرزاده زکریا بن آدم. از امامیه<sup>۵</sup> کتاب او را احمد بن ابی عبدالله برقی و محمد بن عبد الجبار روایت می کنند.<sup>۶</sup>

۲- آدم بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۲) (امج) پدر زکریا بن آدم و از اصحاب امام جعفر صادق(ع) است.<sup>۸</sup>

۳- ابراهیم بن محمد اشعری: (ق ۲) (ثقه) از اصحاب امام موسی بن جعفر(ع) و علی بن موسی(ع) است.<sup>۹</sup> او دارای کتابی است که بین او و برادرش فصل مشترک است. ۱۰ (راوی این کتاب حسن بن علی بن فضال است<sup>۱۱</sup>). شیخ طوسی به اشتباه، او و برادرش را جزء کسانی می آورد که از ائمه(ع) روایت نکرده اند، اما روایات آن ها موجود است. البته این تنها موردی نیست که شیخ طوسی چنین کاری می کند، موارد بسیار دیگری هم وجود دارد.<sup>۱۲</sup>

۴- ابراهیم بن مفضل بن قیس بن رمانه اشعری: (ق ۲) (امج) ۱۳ از اصحاب امام جعفر صادق (ع) است. ۱۴

۵- احمد بن ابی زاهر موسی اشعری: ابو جعفر (ق ۳) (ثق) ۱۵ وی از بزرگان قم بوده است ولی احادیثی که از وی روایت شده است (سلسله اسنادش) بی عیب و نقص نیست. از اصحاب خاص وی محمد بن یحیی عطار است. ۱۶ وی صاحب کتاب است از آن جمله: البداء، النوادر، صفة الرسل والانبياء والصالحين، الزكاة، احادیث الشمس والقمر، الجمعة والعیدین، الجبر والتفویض. ۱۷

ص: ۱

۶- احمد بن ادريس بن احمد اشعری: ابو علی معلم (ق ۳ و ۴) (ثقة)، كثير الحديث، فقيه، صحيح الرواية، روایات وی قابل اعتماد است. ۱۸ وی از اصحاب امام عسکری (ع) است، ولی از ایشان روایت نکرده است. ۱۹ تلعبری از وی بدون اجازه روایت می کند. ۲۰ کتاب وی النوادر است که بزرگ و سودمند است. سرانجام در راه مکه در محلی به نام قرعا (در سال ۳۰۶ هـ.ق.) فوت کرد. ۲۱

۷- احمد بن اسحاق بن عبدالله بن سعد بن مالک بن احوص اشعری: ابو علی (ق ۳) (ثقة) پسر عموی زکریا بن آدم، از وکلا و سفرا و ابواب ائمه (ع)، شیخ و بزرگ قمی ها، کبیر القدر. ۲۲ وی از اصحاب ابی جعفر الشافعی و ابی الحسن الثالث (ع) و از خواص اصحاب ابی محمد (ع) بوده است و از تمامی آن ها روایت نقل می کند و از کسانی است که امام زمان (ع) را دیده است. ۲۳ توقیعی از سوی امام زمان (ع) در توثیق وی صادر شده است. ۲۴

روایات چندی در رجال کشی در علو مرتب و نزد ائمه (ع) وجود دارد از آن جمله: وی قصد حج می کند و در راه هزار دینار نیاز داشته است، امام زمان (ع) توقیعی صادر می کند و دستور می دهند هزار دینار را به وی بدهند و وقتی به شهرش بازگشت باز هم از جانب امام (ع) به او پرداخت شود. در همین سفر بود که وی در حلوان وفات یافت. ۲۵ از کتاب های بزرگ وی علل الصوم و مسائل الرجال (مسایلی که از ابی الحسن الثالث - ع - پرسیده شده است و او آن ها را جمع کرده است) است. ۲۶

۸- احمد بن عبدالله بن عیسی بن مصقلة بن سعد اشعری: (ق ۳) (ثقة) ۲۷ از اصحاب ابی جعفر الثاني (ع) و از او دارای نسخه ای است. ۲۸

۹- احمد بن محمد بن عبید اشعری: (ق ۳) (امج) ۲۹ از اصحاب ابی جعفر الثاني (ع) ۳۰ بوده است. آیه الله خوئی احتمال می دهد وی همان احمد بن محمد بن عبیدالله باشد. ۳۱

۱۰- احمد بن محمد بن عبیدالله اشعری: (ق ۳) (ثقة) از شیوخ و بزرگان امامیه، ۳۲ از اصحاب ابی جعفر الثاني ۳۳ و ابی الحسن الثالث (ع) است. ۳۴ وی صاحب کتاب النوادر است. ۳۵

۱۱- احمد بن محمد بن عیسی بن عبدالله بن سعد بن مالک اشعری: ابا جعفر (ق ۲ و ۳) (ثقة) شیخ و رئیس و فقیه بدون معارض قمی ها است، ۳۶ از اصحاب امام رضا و امام جواد و امام عسکری (ع) ۳۷ بوده است. نفوذ و مقام وی در قم به حدی بوده که حاکم محلی شهر به ملاقات وی می آمده است. از جمله کتاب های ایشان: التوحید، فضل النبی (ص)، المتعه، النوادر، (این کتاب باب بندی نشده بود و داود بن کوره آن را باب بندی کرد) الناسخ و المنسوخ ۳۸، الاظلة، المنسوخ، فضائل العرب. ابن نوح گوید نزد الدبیلی، کتابی از او دیدم در حج. ۳۹

۱۲- ادریس بن عبدالله بن سعد اشعری: ابو جریر (ق ۲) (ثقه) ۴۰ از بزرگان امامیه، ۴۱ وی از اصحاب امام صادق ۴۲ و امام کاظم ۴۳ و امام رضا (ع) ۴۴ بوده است و دارای کتاب است. ۴۵

۱۳- ادریس بن عیسی اشعری: (ق ۲) (ثقه) از اصحاب ابی الحسن الثانی (ع) وی بر امام وارد شد و یک حدیث از ایشان فراگرفت. ۴۶

۱۴- اسحاق بن آدم بن عبدالله اشعری: (ق ۲) (مجهول) ۴۷ از اصحاب ابی الحسن الثانی (ع) است ۴۸ وی صاحب کتاب است. ۴۹

۱۵- اسحاق بن عبدالله بن سعد بن مالک اشعری: (ق ۲) (ثقه) از اصحاب ابی عبدالله و ابی الحسن (ع) بوده است و پسر او احمد بن اسحاق مشهور است. ۵۰

۱۶- اسماعیل بن آدم بن عبدالله سعد اشعری: (ق ۳) (ثقه) از بزرگان قمی ها و صاحب کتاب است. ۵۱

۱۷- اسماعیل بن سعد احوص اشعری: (ق ۲) (ثقه) ۵۲ از اصحاب ابی الحسن الاول ۵۳ و ابی الحسن الثانی (ع) ۵۴ بوده است.

۱۸- بئس مولی حمزة بن یسع اشعری: (ق ۲) (ثقه) ۵۵ از اصحاب ابی الحسن الثانی (ع) ۵۶ بوده است.

۱۹- بکر بن محمد اشعری: (ق ۲) (مجهول) از اصحاب ابی الحسن الاول (ع) ۵۷ بوده است.

۲۰- جعفر بن محمد بن عبیدالله اشعری: (ق ۲) (امم) ۵۸ او صاحب کتاب است. ۵۹

ص: ۲

۲۱- حسن بن ابی قتاده علی بن عبید بن حفص بن حمید مولی سائب بن مالک اشعری: ابا محمد (ق ۳) (حسن) ۶۰ وی مردی شاعر و ادیب بوده است. پدرش از اصحاب امام صادق (ع) و امام کاظم (ع) بوده و عده ای از وثاقت پدر حکم بر وثاقت وی کرده اند. ۶۱

۲۲- حسن بن عبد الصمد بن محمد بن عبیدالله اشعری: (ق ۲) (ثقه) شیخ قمی ها، صاحب کتاب النوادر است. ۶۲

۲۳- حسن بن علی زیتونی اشعری: ابو محمد (ق ۴) (امم) ۶۳. برای اوست کتاب النوادر. ۶۴

۲۴- حسین بن احمد بن ادریس اشعری: اباعبدالله (ق ۴) ۶۵ (ثقه) ۶۶ از اساتید صدوق ۶۷ و شیخ در موارد زیادی از وی اظهار رضایت می کند. ۶۸ تلکبری با اجازه از او روایت می کند. ۶۹

۲۵- حسین اشعری: ابوعبدالله (ق ۳) (ثقه). ۷۰

۲۶- حسین بن احمد بن عامر (عمران) اشعری: ابوعبدالله (ق ۳) (ثقه) ۷۱ از مشایخ کلینی ۷۲ است، صاحب کتاب النوادر است. ۷۳

۲۷- حسین بن محمد بن عامر اشعری: (ق ۳) (امج) ۷۴ از اصحاب ابی الحسن الثانی، ابی محمد و صاحب الدار (ع) ۷۵ و از مشایخ کلینی بوده است. کلینی روایات زیادی از وی نقل می کند. ۷۶

۲۸- حسین بن محمد بن عمران اشعری: (ق ۲) (ثقه) ۷۷ از سلسله رواة شیخ طوسی است. ۷۸

۲۹- حمزة بن یسع اشعری: (ق ۲) (حسن) ۷۹ از اصحاب امام جعفر صادق ۸۰ و امام کاظم (ع) ۸۱ بوده است.

۳۰- حمزة بن یعلی اشعری: ابو یعلی (ق ۲ و ۳) (ثقه) از بزرگان امامیه ۸۲ و از اصحاب ابی الحسن الثانی و ابی جعفر الثانی (ع) می باشد. او صاحب کتاب است. ۸۳

۳۱- داود بن عامر اشعری: (ق ۳) (امج) ۸۴ از اصحاب ابی محمد (ع) است. ۸۵

۳۲- ریان بن صلت اشعری: قمی خراسانی الاصل بغدادی، ابو علی (ق ۲ و ۳) ۸۶ (ثقه) صدوق، مقبول الحدیث، ۸۷ از اصحاب امام کاظم، ۸۸ امام رضا ۸۹، امام جواد ۹۰ امام هادی ۹۱ و امام عسکری (ع) ۹۲ بوده است.

وی احادیث بسیار زیادی در موضوعات مختلف از امام رضا (ع) نقل کرده و صاحب کتابی است که در آن کلام امام رضا (ع) را در فرق بین آل و امت جمع کرده است. ۹۳ در رجال کشی در وصف وی روایاتی نقل می کند از آن جمله:

«وی از جانب فضل بن سهل برای مأموریتی به خراسان عازم شد و از معمر بن خلا خواست که امام رضا (ع) را ببیند و ایشان برایش دعا کند و لباس و درهم خود را به او بدهد. معمر قبل از این که زبان باز کند امام خواسته های ریان را به زبان آورد و در توصیف وی گفت: به درستی که شخص مؤمن، توفیق برآورده شدن خواسته هایشان را می یابد.»

کشی روایت دیگری از وی نقل می کند که وسعت علم او را نشان می دهد. ۹۴

۳۳- زکریا بن آدم بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۲ و ۳) (ثقه) جلیل، عظیم القدر، ۹۵ از اصحاب امام صادق، ۹۶ امام کاظم، ۹۷ امام رضا، ۹۸ امام جواد (ع) ۹۹ بوده است. وی از خواص و بزرگان امام رضا (ع) بوده است. سخنان کم نظیری از امام رضا (ع) در علو منزلت ایشان ایراد شده است. کشی نقل می کند که ایشان به امام رضا (ع) عرض کرد: می خواهم از میان اهل بیت خود بروم، چرا که انسان های احمق در بین آن ها بسیار شده است، امام (ع) فرمودند: چنین کاری را انجام مده، زیرا که با وجود تو، از اهل بیت بلا دفع می شود. همان طور که به خاطر امام کاظم (ع) بلا از اهل بغداد دفع می شد. ۱۰۰

امام (ع) در این روایت شأن زکریا را تا مرز عصمت بالا می برد.

ص: ۳

در روایت دیگر از امام رضا (ع) خواسته می شود که زمانی که به شما دست رسی نداریم معارف دینمان را از چه کسی فرا بگیریم. امام (ع) می فرمایند: «من زکریا بن آدم القمی المأمون علی الدین والدنیا؛ از زکریا بن آدم که امین در دین و دنیا شما است.» ۱۰۱

او در یکی از سفرهای حج امام رضا (ع) از مدینه تا مکه هم صحبت ایشان بوده است. ۱۰۲ امام جواد (ع) در اواخر عمر شریفشان برای زکریا بن آدم دعای خیر کرده است و اظهار کرده است که ایشان به من وفا کرد. ۱۰۳

روایت دیگری از امام(ع) از منزلت و مقام زکریا نزد خود و پدرش صحبت می کند و او را می ستاید. ۱۰۴ بعد از وفات ایشان رقعہ ای از جانب معصوم (بایستی امام هادی(ع) باشد) صادر می شود که امام(ع) در آن می گوید:

«رحمت خداوند بر او باد روزی که متولد شد و روزی که مُرد و روزی که زنده محشور می شود. به درستی که عارف و معترف به حق زندگی کرد.» بر آن چه که خدا و رسولش(ص) واجب کرده بودند، عامل بود، وفایت یافت(ره) در حالی که نه عهد شکست و نه تغییر یافت، پس خدا جزاء دهد وی را؛ جزای نیت پاکش را و بهترین آرزوهایش را برآورده سازد.» ۱۰۵

او صاحب کتاب است. ۱۰۶ وفات یافت در شهر قم و در مقبره معروف به شیخان مدفون است. ۱۰۷

۳۴- زکریا بن ادریس بن عبدالله بن سعد اشعری: ابوجریر ۱۰۸ (ق ۲) (حسن) ۱۰۹ از بزرگان امامیه ۱۱۰ و از اصحاب ابی عبدالله و ابی الحسن الاول و ابی الحسن الثانی(ع) است. ۱۱۱ زکریا بن آدم نقل می کند: در زمان حادثه مرگ او، نزد علی بن موسی(ع) بودم، ایشان از زکریا بن ادریس پرسیدند و در لحظه مرگ وی، بر او رحمت فرستادند. ۱۱ او صاحب کتاب است. ۱۱۳

۳۵- سعد بن سعد بن احوص بن سعد بن مالک اشعری: (ق ۲ و ۳) (ثقه) ۱۱۴ از اصحاب ابی الحسن الاول ۱۱۵ و ابی الحسن الثانی ۱۱۶ و ابی جعفر الثانی ۱۱۷ بوده است.

امام جواد در آخر عمرشان او را چنین دعا کردند: «خداوند سعد بن سعد را از جانب من خیر دهد، به درستی که او به من وفا کرد.» ۱۱۸

او صاحب کتاب است. ۱۱۹

۳۶- سعد بن عبدالله بن ابی خلف اشعری: ابوالقاسم (ق ۳) (ثقه) ۱۲۰ شیخ و فقیه و مقتدای طایفه امامیه و از اصحاب امام عسکری(ع) است. ۱۲۱ ولی عده ای ملاقات ایشان را با امام تضعیف می کنند. ۱۲۲ شیخ طوسی گوید: نمی دانم از امام(ع) روایت می کند یا نمی کند. ۱۲۳ ایشان اشتیاق بسیاری به جمع آوری احادیث داشته است برخلاف پدرش عبدالله که کم حدیث است. در طلب حدیث به سفر پرداخت و احادیث بسیاری از علمای اهل سنت شنید. و بزرگان اهل تسنن چون حسن بن عرفة محمد بن عبدالملک الدیقی و اباحاتم رازی و عباس ترقفی را ملاقات کرد. ۱۲۴

سعد کتاب های بسیار زیادی را تصنیف کرده است که از آن جمله است:

الرحمة که این کتاب شامل چند کتاب است از جمله آن کتاب ها: الطهارة، الصلاة، الزكاة، الصوم، الحج، جوامع الحج، الضیاء فی الامامة، مقالات الامامیه، مناقب رواة الحديث، مثالب رواة الحديث، فی فضل قم والكوفة، فی فضل عبدالله و عبدالمطلب و ابی طالب(ع)، بصائر الدرجات، المنتخبات (حدود هزار ورق است)، الضیاء فی فضل الرد علی المحمدیه و الجعفریه، فرق الشیعة، الرد علی الغلاة، ناسخ القرآن و منسوخه و محکمه و متشابهه، فضل الدعاء و الذكر، المتعة، الرد علی بن ابراهیم بن هاشم، فی معنی هشام و یونس، قیام اللیل، الرد علی المجبرة، فضل العرب، الامامة، فضل النبی(ص)، الدعاء، الاستطاعة، الاحتجاج الشیعة علی زید بن ثابت فی الفرائض، النوادر، المزار، مثالب هشام و یونس، مناقب الشیعة. وی صاحب فهرست کتاب هایش و آن چه روایت کرده است، می باشد. ۱۲۵

از کل کتاب های او پنج کتابش، هر آن چه روایت کرده است، مورد توافق شیعه است و آن الوضوء، الصلاة، الزکاة، الصیام والحج است. ۱۲۶

۳۷- سهل بن یسع بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۲) (ثقه ثقه) ۱۲۷ از معدودین بین ثقات اهل حدیث و روایت و مقبول القول نزد فقهاست. ۱۲۸ از اصحاب ابی الحسن الاول و ابی الحسن الثانی (ع) بوده و صاحب کتاب است. ۱۲۹

۳۸- شعیب بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۲) (مجهول) ۱۳۰ از اصحاب امام جعفر صادق ۱۳۱ و امام باقر (ع) ۱۳۲ بوده است.

ص: ۴

۳۹- عباس بن معروف قمی مولی جعفر بن عمران بن عبدالله اشعری: (ق ۲ و ۳) (ثقه) ۱۳۳ از اصحاب امام رضا ۱۳۴ و امام هادی (ع) ۱۳۵ بوده است. او صاحب کتاب الآداب و النوادر است. ۱۳۶

۴۰- عبد الصمد بن محمد اشعری: (ق ۳) (امج) ۱۳۷ از اصحاب ابی الحسن الثالث (ع) ۱۳۸ بوده است.

۴۱- عبد العزیز بن مهتدی اشعری: (ق ۲ و ۳) (ثقه) ۱۳۹ از بزرگان حدیث [است]. فضل بن شاذان درباره او گفته است: «بهترین قمی است که من دیده ام. ۱۴۰ و قمی را که شبیه او باشد در زمان خودش ندیدم.» ۱۴۱

از اصحاب ابی الحسن الاول (ع) ۱۴۲ و از وکلا و خواص ابی الحسن الثانی (ع) ۱۴۳ است و هم چنین از اصحاب امام جواد (ع) است. ۱۴۴

امام جواد (ع) در حق او چنین دعا کرده است: «خداوند گناهانت را بیامزد و به ما و شما رحم کند و به رضایتی که من از تو دارم خدا از تو راضی باشد.» ۱۴۵

شیخ طوسی به اشتباه او را جز کسانی که از ائمه (ع) روایت نمی کنند آورده است. ۱۴۶ او صاحب کتاب است. ۱۴۷

۴۲- عبدالله بن ابی خلف اشعری: (ق ۲) (امج) ۱۴۸ وی احادیث کمی روایت کرده است ۱۴۹ و از سلسله روات شیخ طوسی است. ۱۵۰

۴۳- عبدالله بن صلت قمی: (ق ۲ و ۳) (ثقه) (ممدوح) صاحب روایات قابل اعتماد (مسکون الی روایت)، ۱۵۱ از اصحاب امام کاظم ۱۵۲ و امام رضا ۱۵۳ و امام جواد (ع) ۱۵۴ بوده است. امام جواد (ع) به او اذن داده است که مدح و ثنای خود و پدرش (ع) را بگوید و او را چنین دعا کرده است: «آفرین بر تو، خدا تو را جزای خیر دهد.» ۱۵۵ وی صاحب کتاب است از آن جمله التفسیر می باشد. ۱۵۶

۴۴- عبدالله بن عامر بن عمران بن ابی عمر اشعری: ابو محمد (ق ۲) (ثقه) شیخ و از بزرگان اصحاب امامیه است. او صاحب کتاب نیز می باشد. ۱۵۷

۴۵- عبد الملک بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۲) (امج) ۱۵۸ از اصحاب ابی عبدالله (ع) ۱۵۹ می باشد.

۴۶- عبدالله بن احمد بن محمد بن عبید اشعری: (ق ۳) (مجهول) ۱۶۰ محمد بن علی بن محبوب از وی نقل می کند و او از پدرش ۱۶۱

۴۷- عبدالله بن محمد بن عیسی: (ق ۳) (حسن) احادیث وی قابل اعتماد است. ۱۶۲ وی برادر احمد بن محمد بن عیسی است. ۱۶۳

۴۸- علی بن اسحاق بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۳) (ثقی) ۱۶۴ برقی از وی روایت می کند ۱۶۵ و از سلسله روات کلینی ۱۶۶ و شیخ طوسی است. ۱۶۷

۴۹- علی بن حسین بن صلت اشعری: (ق ۴) (مدوح) از اساتید، صدوق است ۱۶۸ و شیخ از او راضی است.

۵۰- علی بن ریان بن صلت اشعری: (ق ۳ و ۲) (ثقه) از وکلای ابی الحسن الثالث ۱۶۹ و اصحاب امام کاظم (ع) ۱۷۰ است و صاحب نسخه از ایشان است. ۱۷۱ او صاحب کتاب منشور الاحادیث است ۱۷۲ شیخ طوسی کتاب او را مشترک با برادرش محمد می داند. ۱۷۳

۵۱- علی بن عیسی اشعری طلحی: (ق ۲) (مجهول) ۱۷۴ از بزرگان قم و از جانب سلطان، امیر قم بوده است. ۱۷۵ پسر او محمد بن علی بن عیسی است.

۵۲- علی بن محمد بن حفص اشعری: مولی سائب بن مالک اشعری ۱۷۶ ابوقتاده (ق ۲) (ثقه) ۱۷۷ از ابی عبدالله و امام کاظم (ع) روایت می کند. وی عمر طولانی کرد و صاحب کتاب است. ۱۷۸

۵۳- علی بن محمد بن سعد اشعری: (ق ۴) (ثقه) ۱۷۹ از مشایخ محمد بن حسن بن ولید ۱۸۰ و صاحب کتاب است. ۱۸۱

ص: ۵

۵۴- عمران بن عبدالله بن (سعد) اشعری: (ق ۲) (ثقه) ۱۸۲ وی از بزرگان اصحاب ابی عبدالله (ع) است. ۱۸۳ ابی عبدالله (ع) در حق وی چنین دعا کرده است: «از خدا می خواهم که درود فرستد بر محمد (ص) و خاندان او و تو را (عمران) و خاندانت را در سایه رحمت خودش قرار دهد در روزی که هیچ سایه و پناهی جز خدا نیست.» ۱۸۴

هم چنین امام فرموده است: «عمران، نجیبی است از طایفه نجبا، هیچ جباری قصد آن ها را نمی کند مگر این که خداوند او را هلاک کند.» ۱۸۵

وی برادر عیسی و یعقوب است.

۵۵- عمران بن محمد بن عمران بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۳ و ۲) (ثقه) از اصحاب ابی الحسن الثانی ۱۸۶ و ابی جعفر الثانی (ع) ۱۸۷ است. او صاحب کتاب است. ۱۸۸

۵۶- عمران بن موسی بن حسن بن عامری بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۳) (مهمل) ۱۸۹ محمد بن یحیی از او و او از حسن بن موسی خشاب، روایت می کند. ۱۹۰

۵۷- عمران بن موسی زیتونی اشعری: (ق ۲) (ثقه) ۱۹۱ صاحب کتاب النوادر است. ۱۹۲

۵۸- عیسی بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۲) (امج) ۱۹۳ وی و برادرانش موسی و شعیب از اصحاب امام جعفر صادق و امام باقر (ع) هستند. ۱۹۴

۵۹- عیسی بن عبدالله بن سعد بن مالک اشعری: (ق ۲) (ثقه) از کبار اصحاب امام جعفر صادق (ع) که جایگاهش نزد ایشان، مختص به او بود. ۱۹۵ هم چنین از اصحاب امام کاظم و امام رضا (ع) است. ۱۹۶

یونس بن یعقوب نقل می کند: در مدینه خدمت ابی عبدالله (ع) بودیم که امام فرمود: یونس! برو درب را باز کن، پشت درب مردی از ما اهل بیت است. یونس وقتی عیسی بن عبدالله را پشت درب می بیند این عظمت را نمی تواند برای او تصور کند، لذا امام در برابر حالت ناباورانه وی می گوید: ای یونس! عیسی بن عبدالله از ماست زنده او، از ماست مرده او. ۱۹۷ در روایت دیگر آمده است که امام (ابی عبدالله - ع -) از فرط علاقه به وی، میان دو چشم او را بوسید و گفت: تو از ما اهل بیت هستی. ۱۹۸ دارای مسائل است که از امام رضا (ع) سؤال کرده است. ۱۹۹

۶۰- فضل بن عامر اشعری: (ق ۳) (مجهول) از او سعد بن عبدالله روایت می کند. ۲۰۰

۶۱- فضل بن محمد اشعری: (ق ۲) (حسن) ۲۰۱ وی و برادرش ابراهیم صاحب کتاب مشترک هستند. ۲۰۲ ایشان از اصحاب امام صادق (ع) می باشند. ۲۰۳

۶۲- محمد اشعری: (ق ۳) (مجهول) از اصحاب ابی جعفر الثانی (ع) است. ۲۰۴

۶۳- محمد بن احمد بن علی بن صلت قمی: (ق ۴) از کسانی است که با امام زمان (ع) مکاتبه داشته است. ۲۰۵ شیخ صدوق از قول پدرش که شاگرد وی بوده است، علم و عمل و زهد و فضل و عبادتش را وصف می کند. ۲۰۶ وی از مشایخ کلینی بوده است و عموی او عبدالله بن صلت از وی روایت می کند. ۲۰۷

۶۴- محمد بن احمد بن یحیی بن عمران اشعری: (ق ۴) (ثقه) جلیل القدر، کثیر الروایة، جز این که اصحاب امامیه او را متهم می کنند که به روایت بی سند اعتماد می کرده و اهمیت نمی داده که از چه کسی روایت می کند. (با این که در راست بودن اعتقاد او هیچ شکی نیست). ۲۰۸ او صاحب کتاب بزرگ و نیکو نوادر الحکمة است. قمی ها این کتاب را به دبه شبیب لقب داده اند.

شبیب، مردی بوده به قم که دارای دبه شبکه بندی شده ای بوده که هر چه طلب می کردند از آن دبه بیرون می آورد. شباهت کتاب به این دبه سبب چنین نام گذاری شده است. ۲۰۹

این کتاب شامل کتاب های: التوحید، الوضوء، الصلاة، الزکاة، الصوم، الحج، النکاح، الطلاق، الانبیاء، مناقب الرجال، فضل العرب، فضل العربیة والعجمیة، الوصایا والصدقة، النخل والهبات، السکنی، الاوقات، الفرائض، الايمان والنذور والكفارات، عتق ص: ۶

والتدبیر والولاء والمکاتب والامهات الاولاد، الحدود والديات، الشهادات، القضايا والاحکام، ۲۱۰ الملاحم، الطب، مقتل الحسین (ع)، الامامة، المزار است. ۲۱۱

۶۵- محمد بن احمد بن علی ابی قتاده بن محمد بن حفص بن عبید بن حمید: ابا جعفر (ق ۲ و ۳) (ثقه) صدوق، از بزرگان امیه (عین) ۲۱۲ و صاحب کتاب ما یجب علی العبد عند مضی الايام است. ۲۱۳

۶۶. محمد بن حسن بن ابی خالد اشعری: (ق ۳ و ۲) (حسن) ۲۱۴ از اصحاب امام کاظم، ۲۱۵ امام رضا ۲۱۶ و امام جواد (ع) ۲۱۷.

۶۷. محمد بن حسن بن فروخ صفار مولی عیسی بن موسی بن طلحه بن عبیدالله بن سائب بن مالک بن عامر اشعری: ابو جعفر اعرج (ق ۳) (ثقه) عظیم القدر، قلیل السقط فی الروایة (راویاتش دارای افتادگی کمی است) از بزرگان اصحاب امامیه ۲۱۸ در قم و از اصحاب امام عسکری (ع) ۲۱۹ بوده است. وی صاحب مسائلی است که از ابی محمد (ع) پرسیده است. ۲۲۰ او دارای کتاب های متعددی است که برخی از آن ها عبارتند از:

الصلاة، الوضوء، الخبائز، الصيام، الحج، النكاح، الطلاق، العتق والتدبير والمكاتب، التجارات، المكاسب، الصيد والذبائح، الحدود، الديات، الفرائض، الموارث، الدعاء، المزار، الرد على الفلاة، الاشربة، المروءة (المروءة)، الزهد، الخمس، الزكاة، الشهادات، الملاحم، التقية، المؤمن، الايمان والنذور والكفارات، المناقب، المثالب، بصائر الدرجات، ماروی فی اولاد الائمه (ع)، ماروی فی شعبان، الجهاد، فضل القرآن. ۲۲۱

وفات وی در قم به سال (۲۹۰ هـ.ق.) بوده است. ۲۲۲

۶۸. محمد بن حسین اشعری: (ق ۳) (مجهول) از اصحاب ابی جعفر الثانی (ع) ۲۲۳ می باشد.

۶۹. محمد بن خالد اشعری: (ق ۳) (حسن) ۲۲۴ قریب الامر. ۲۲۵ او دارای کتاب النوادر است. ۲۲۶

۷۰. محمد بن ریان بن صلت اشعری: (ق ۳) (ثقه) ۲۲۷ از اصحاب امام جواد ۲۲۸ و امام هادی ۲۲۹ و امام عسکری (ع) است. او صاحب مسائلی است از امام عسکری (ع) ۲۳۰ او کتابش را با برادرش علی، مشترک است. ۲۳۱

۷۱. محمد بن سهل بن یسع بن عبدالله بن سعد بن مالک اشعری: (ق ۳ و ۲) (حسن) ۲۳۲ ممدوح ۲۳۳ از اصحاب امام کاظم ۲۳۴ و امام رضا و امام جواد (ع) ۲۳۵ می باشد. او صاحب مسائل است که از امام رضا (ع) پرسیده و هم چنین صاحب کتاب می باشد. ۲۳۶

۷۲. محمد بن عبدالله اشعری: (ق ۲) (ثقه) ۲۳۷ از اصحاب امام کاظم ۲۳۸ و امام رضا (ع) ۲۳۹ بوده است.

۷۳. محمد بن علی بن عیسی اشعری: (ق ۳) (حسن) ۲۴۰ از بزرگان قم و امیر قم از جانب سلطان هم چنین پدر وی، ۲۴۱ از اصحاب امام هادی ۲۴۲ و امام عسکری (ع) و صاحب مسائل از آن امام (امام عسکری - ع) می باشد. ۲۴۳

۷۴. محمد بن علی بن محبوب اشعری: ابو جعفر (ق ۳) (ثقه) شیخ و بزرگ قمی ها در زمان خود بوده است. و هم چنین صحیح المذهب، فقیه، و از بزرگان امامیه ۲۴۴ و از اصحاب امام عسکری (ع) ۲۴۵ می باشد. وی از صاحبان کتاب می باشد که از جمله آن ها عبارتند از:

النوادر، الصلاة، الجنائز، الزكاة، الصوم، الحج، النكاح، الرضاع، الطلاق، الحدود، الديات، الثواب، الضياء، النور فی الحكومات، الزمردة، الزبرجدة، التولد کبیر، الاحکام. ۲۴۶

۷۵- محمد بن عیسی بن عبدالله بن سعد بن مالک اشعری: ابو علی (ق ۲ و ۳) (ثقه) ۲۴۷ شیخ و بزرگ قمی ها و بزرگ اشعریان و از متقدمین نزد سلطان بوده است. ۲۴۸ وی بر امام رضا(ع) داخل شده از او استماع حدیث کرده و هم چنین از اصحاب ابی جعفر الثانی(ع) است. او دارای کتاب الخطب است. ۲۴۹

ص: ۷

۷۶- مرزبان بن عمران بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۲) (حسن) ۲۵۰ از اصحاب امام کاظم ۲۵۱ و امام رضا(ع) ۲۵۲ بوده است.

از وی روایت است که از امام رضا(ع) سؤال کردم: آیا از مهم ترین مسائل خود بپرسم آیا من از شیعیان شما هستم؟ امام فرمود: بله.

باز گفتم: آیا اسم من نزد شما نوشته شده است؟

امام فرمود: بله. ۲۵۳

وی از جمله صاحبان کتاب می باشد.

۷۷- مصقلة بن اسحاق اشعری: (ق ۳) (امج) ۲۵۴ از اصحاب ابی الحسن الثالث(ع) ۲۵۵ بوده است.

۷۸- موسی اشعری: (ق ۲) (مجهول) از اصحاب امام باقر(ع) ۲۵۶ بوده است. ۲۵۷

۷۹- موسی بن حسن بن عامر بن عمران بن عبدالله بن سعد اشعری: ابوالحسن (ق ۳) (ثقه) از بزرگان امامیه، جلیل، از اصحاب عبد الصالح(ع) ۲۵۸ است. وی سی جلد کتاب تصنیف کرده است ۲۵۹ که برخی از آن ها عبارتند از:

الطلاق، الوصایا، الفرائض، الفضائل، الحج، الرحمة، الوضوء، الصلاة، الزكاة، الحج، الصیام، يوم وليلة والطب. ۲۶۰

۸۰- موسی بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۲) (امج) ۲۶۱ از اصحاب امام صادق و امام باقر(ع) ۲۶۲ بوده است.

۸۱- موسی بن محمد اشعری مودب: (ق ۴) (ثقه) از اصحاب امامیه و ساکن شیراز بوده است و هم چنین نوه دختری سعد بن عبدالله است. ۲۶۳ کتاب او الکمال فی ابواب الشریعة است. ۲۶۴

۸۲- یاسر خادم رضا(ع) مولی حمزة بن یسع اشعری قمی: ۲۶۵ (ق ۲ و ۳) (حسن) ۲۶۶ از اصحاب امام کاظم ۲۶۷ و امام رضا ۲۶۸ و امام جواد(ع) ۲۶۹ می باشد. وی صاحب مسائلی از امام رضا(ع) ۲۷۰ است.

۸۳- یعقوب بن عبدالله بن سعد اشعری: (ق ۲) (مجهول) از اصحاب ابی عبدالله جعفر بن محمد(ع) است. ۲۷۱

نتیجه

با توجه به اطلاعات ارائه شده روند گسترش، تکوین و تکامل علمای امامی ۲۷۲ در خاندان اشعری بدین شرح است:

از مجموع ۲۷ نفر علمای اشعری، ۷ نفر (۲۶/۹ درصد) در قرن دوم، ۱۲ نفر (۴۶/۱ درصد) در قرن سوم و ۷ نفر (۲۶/۹ درصد) متعلق به قرن چهارم می باشند. اما مجموع علما و صحابی اشعری ۸۲ نفر است که ۳۸ نفر (۴۶/۳ درصد) در قرن دوم، ۳۳ نفر (۴۰/۲ درصد) در قرن سوم و ۷ نفر (۸/۵ درصد) در قرن چهارم می زیستند.

آمار، نشان دهنده پیوند مستحکم و ارتباط وسیع اشعریان با ائمه امامیه (ع) است. فقط ۱۲ نفر از فرزندان عبدالله بن سعد از صحابه امام صادق (ع) ۲۷۳ هستند و از ۸۲ نفر مجموع علما و محدثان این خاندان، بیش از ۶۶/۶ درصد صحابی ائمه (ع) می باشند.

با شروع غیبت کبرا، دوران عظمت و آوازه بلند اشعریان رو به خاموشی نهاد. آمار ارائه شده در بالا به خوبی سیر شکوفایی و افول این خاندان را ترسیم کرده است.

قرن دوم و سوم که اوج شکوفایی علمی این خاندان است، حوزه علمی قم به قدری اعتبار می یابد که علمای بزرگی چون حسین بن سعید و برادرش ۲۷۴ برای کسب علم روی بدین دیار می آورند.

ص: ۸

اما در قرن چهارم نه تنها خاندان اشعری، بلکه مجموعه علما و محدثان این شهر (قم) از ۱۳۵ نفر در قرن سوم به ۷۲ نفر در قرن چهارم تنزل پیدا می کند. ۲۷۵ این در حالی است که قرن چهارم اوج قدرت یابی تشیع است و آل بویه شهر قم را در چتر حمایت خود دارند. با این اوصاف تنزل سطح کمی و کیفی این شهر (از لحاظ علمی) نشان دهنده تاثیر عمیق این خاندان در حیات علمی شهر می باشد. صاحب تاریخ قم، افول شوکت و اعتبار اشعریان را بدون ذکر محدوده زمانی چنین توصیف می کند:

«تا آن گاه که کلمه ایشان مستغرق شد و بر یک دیگر حسد بردند و اهویه مختلفه در میان ایشان پیدا شد و... لاجرم پایه دولت ایشان بلغزید و دشمن بر ایشان ظفر یافت. بعضی هلاک شدند و برخی جلای وطن کردند مگر اندکی از ایشان که بماندند. بعضی بر اندک معاشی که ایشان را بود قناعت کردند و بعضی دیگر قافله ها را بدرقه می کردند و حق السعی می گرفتند.» ۲۷۶

اما بعد اعتبار علمی و سطح کیفی این خاندان که مهم ترین و روشن ترین ادله در نشان دادن میزان تاثیر و سطح نفوذ علمی این خاندان در فقه و حدیث امامیه است، این تحقیق با اصل قرار دادن کتاب تنقیح المقال مامقانی و نظر داشتن به کتب اربعه رجالی امامیه تنظیم یافته است که بدین شرح است: از مجموع ۲۷ نفر علمای این خاندان، ۱۵ نفر (۵۵/۵ درصد) ثقه، ۴ نفر (۱۴/۸ درصد) حسن، ۱ نفر (۳/۷ درصد) امامی مجهول، ۳ نفر (۱۱/۱ درصد) امام ممدوح و ۴ نفر (۱۴/۸ درصد) مجهول هستند. و از مجموع ۸۲ نفر علما و صحابی این خاندان ۴۷ نفر (۵۷/۲ درصد) ثقه، ۱۱ نفر (۱۳/۴ درصد) حسن، ۸ نفر (۹/۷ درصد) امامی مجهول، ۴ نفر (۴/۸ درصد) امامی ممدوح و ۱۱ نفر (۱۳/۴ درصد) مجهول هستند. از امتیازات اشعریان کثرت ثقات در بین آن هاست؛ ثقاتی که بیش تر آن ها چون زکریا بن آدم در اعلی درجه این رتبه بودند. همین ویژگی سبب شده است که سهم اشعریان در احادیث جمع آوری شده در کتب اربعه برجسته باشد و نام آن ها در جای جای این کتب به عنوان راوی ذکر شده است.

۱. تاریخ قم، حسن بن محمد قمی، ترجمه حسن بن علی قمی، به تصحیح سید جلال الدین تهرانی (انتشارات توس، ۱۳۶۱ ش.) ص ۲۴۰

۲. همان، ص ۲۶۶ - ۲۷۰

۳. همان، ص ۲۴۵ و ۲۴۶

۴. همان، ص ۲۴۰ و ۲۴۱

۵. فهرست اسماء مصنفی الشیعة، احمد بن علی نجاشی، (قم، انتشارات اسلامی) ص ۱۰۵؛ الرجال، ابن داود، (انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۲ ش.) ص ۹؛ الرجال، حسن بن یوسف حلی (علامه)، به تصحیح سید محمد صادق بحر العلوم (چاپ دوم: نجف، انتشارات حیدریه، ۱۳۸۱ هـ/۱۹۶۱ م.) ص ۱۳

۶. اعیان الشیعة، محسن امین، به تحقیق حسن امین (بیروت، دارالتعارف، ۱۴۰۳ هـ/۱۹۸۳ م.).

✽ امج : امامی مجهول؛ امم : امامی ممدوح.

۷. تنقیح المقال فی علم الرجال، مامقانی، (چاپ سنگی، ۱۳۴۹ هـ.) ج ۱، ص ۴

۸. الرجال، محمد بن حسن طوسی، (قم، انتشارات رضی، ۱۳۸۰ هـ/۱۹۶۱ م.) ص ۱۴۳؛ اعیان الشیعة، ج ۲، ص ۶۸

۹. رجال النجاشی، ص ۲۴؛ الرجال، ابن داود، ص ۱۷؛ الرجال، علامه، ص ۶؛ مسند الامام کاظم (ع)، عزیز الله عطاردی، (چاپ اول: کنگره امام رضا - ع - ۱۴۰۹ هـ.) ج ۳، ص ۲۸۷

۱۰. الفهرست، طوسی، (قم، انتشارات رضی) ص ۸ و ۱۲۵

۱۱. همان، ص ۵؛ الرجال، طوسی، ص ۴۵۱ و ۴۸۹؛ اعیان الشیعه، ج ۲، ص ۲۰۳

ص: ۹

۱۲. مسند الامام کاظم (ع)، ج ۳، ص ۲۸۷

۱۳. تنقیح المقال (من نتائج التنقیح)، ج ۱، ص ۷

۱۴. الرجال، طوسی، ص ۴۷؛ معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الرواة، ابوالقاسم خویی (چاپ سوم: بیروت، ۱۴۰۳ هـ/۱۹۸۳ م.) ج ۱، ص ۲۹۸

۱۵. تنقیح المقال (من نتائج التنقیح)، ج ۱، ص ۸

۱۶. الرجال، طوسی، ص ۴۵۳؛ الرجال، ابن داود، ص ۲۲، ۳۸۷، ۴۱۷؛ الرجال، علامه، ص ۲۰۳

۱۷. الفهرست، طوسی، ص ۲۵؛ رجال النجاشی، ص ۸۸
۱۸. همان، ص ۲۶؛ همان، ص ۹۲؛ الرجال، ابن داود، ص ۲۳ و ۳۹۰
۱۹. الرجال، طوسی، ص ۴۲۸؛ کتاب الرجال، احمد بن ابی عبدالله برقی، (انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۲هـ) ص ۶۰
۲۰. همان، ص ۴۴۴
۲۱. الفهرست، طوسی، ص ۲۶؛ رجال النجاشی، ص ۹۲، اعیان الشیعه، ج ۲، ص ۴۷۷ و ۴۷۸
۲۲. همان، ص ۲۶؛ همان، ص ۹۱؛ همان، ج ۲، ص ۴۷۸ و ۴۷۹
۲۳. الرجال، طوسی، ص ۳۹۸ و ۴۲۷؛ کتاب الرجال، برقی، ص ۵۶، ۵۹ و ۶۰؛ الرجال، ابن داود، ص ۲۴؛ الرجال، علامه، ص ۱۵ و ۲۷۵
۲۴. اختیار معرفة الرجال (رجال الکشی)، طوسی، به تصحیح حسن مصطفوی (انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۱ هـ) ص ۵۵۷ و ۵۵۸
۲۵. همان، ص ۵۵۷؛ بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، محمد باقر مجلسی، (چاپ دوم: بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳هـ) ج ۵۱، ص ۳۰۶
۲۶. الفهرست، طوسی، ص ۲۶؛ رجال النجاشی، ص ۹۱
۲۷. تنقیح المقال (من نتائج التنقیح)، ج ۱، ص ۹
۲۸. رجال النجاشی، ص ۱۰۱؛ الرجال، ابن داود، ص ۳۱؛ الرجال، علامه، ص ۲۰
۲۹. تنقیح المقال، ج ۱، ص ۸۸
۳۰. الرجال، طوسی، ص ۳۹۹
۳۱. معجم رجال الحديث، ج ۲، ص ۲۸۷
۳۲. الرجال، ابن داود، ص ۴۲
۳۳. الرجال، طوسی، ص ۳۹۷؛ کتاب الرجال، برقی، ص ۵۷
۳۴. رجال النجاشی، ص ۷۹
- ص: ۱۰
۳۵. همان.
۳۶. الفهرست، طوسی، ص ۲۵؛ الرجال، علامه، ص ۱۳ و ۱۴

٣٧. الرجال، طوسي، ص ٣٣٦، ٣٩٧، ٤٠٩؛ رجال الكشي، طوسي، ص ٥١٢؛ كتاب الرجال، برقي، ص ٥٩.
٣٨. الفهرست، طوسي، ص ٢٥
٣٩. رجال النجاشي، ص ٨١
٤٠. الرجال، ابن داود، ص ٤٩؛ كتاب الرجال، برقي، ص ٥٢؛ تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٠٥ و ١٠٦
٤١. رجال النجاشي، ص ١٠٤
٤٢. الرجال، طوسي، ص ١٥٠
٤٣. كتاب الرجال، برقي، ص ٥٢
٤٤. رجال النجاشي، ص ١٠٤؛ الرجال، علامه، ص ١٣؛ الرجال، ابن داود، ص ٣٨٩
٤٥. همان؛ همان.
٤٦. الرجال، طوسي، ص ٣٦٧؛ الرجال، ابن داود، ص ٤٩؛ الرجال، علامه، ص ١٢؛ تنقيح المقال، ج ١، ص ١٠٦
٤٧. الرجال، ابن داود، ص ٥١؛ تنقيح المقال، ج ١، ص ١١٠
٤٨. رجال النجاشي، ص ٧٣
٤٩. الفهرست، طوسي، ص ١٥؛ رجال النجاشي، ص ٧٣؛ الرجال، ابن داود، ص ٥١
٥٠. الرجال، طوسي، ص ١٤٩؛ كتاب الرجال، برقي، ص ٢٨؛ ابن داود، ص ٥٢؛ رجال النجاشي، ص ٧٣؛ الرجال، علامه، ص ١؛ تنقيح المقال، ج ١، ص ١١٤ و ١١٥
٥١. الرجال، ابن داود، ص ٥٤؛ رجال النجاشي، ص ٢٧؛ الرجال، علامه، ص ٩؛ تنقيح المقال، ج ١، ص ١٢٦
٥٢. الرجال، طوسي، ص ٣٦٧؛ الرجال، ابن داود، ص ٥٦؛ الرجال، علامه، ص ٨
٥٣. كتاب الرجال، برقي، ص ٥١
٥٤. الرجال، طوسي، ص ٣٦٧؛ الرجال، علامه، ص ٨
٥٥. الرجال، ابن داود، ص ٦٤
٥٦. الرجال، طوسي، ص ٣٧٠؛ تنقيح المقال، ج ١، ص ١٦٠
٥٧. مسند الامام الكاظم (ع)، ج ٣، ص ٣٣٧؛ معجم رجال الحديث، ج ٣، ص ٣٥١
٥٨. الرجال، ابن داود، ص ٨٨؛ تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ٢٧

٥٩. الفهرست، طوسی، ص ٤٣؛ الرجال، ابن داود، ص ٨٨
٦٠. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ٣٥
- ص: ١١
٦١. معجم رجال الحديث، ج ٤، ص ٢٨١
٦٢. رجال النجاشي، ص ٦٢؛ الرجال، ابن داود، ص ١٠٩؛ الرجال، علامه، ص ٤٤
٦٣. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ٣٧
٦٤. رجال النجاشي، ص ٦٢؛ الرجال، ابن داود، ص ١١٣
٦٥. الرجال، طوسی، ص ٤٦٧
٦٦. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ٤١
٦٧. الرجال، طوسی، ص ٤٧٠
٦٨. معجم رجال الحديث، ج ٥، ص ١٨٩ و ١٩٠
٦٩. الرجال، طوسی، همان، ص ٤٦٧
٧٠. الرجال، علامه، ص ٥٢
٧١. رجال النجاشي، ص ٦٦
٧٢. الرجال، طوسی، ص ٤٦٩
٧٣. رجال النجاشي، ص ٦٦
٧٤. تنقيح المقال، ج ١، ص ٣٩
٧٥. معجم رجال الحديث، ج ٦، ص ٧٢ و ٧٣
٧٦. الكافي، كليني، به تصحيح علي اكبر غفاري (بيروت، دارالاضواء، ١٤٠٥هـ/١٩٨٥م). ج ١، ص ٤٦، ٢٠٥، ٤٦٨، ٥٣٧
٧٧. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ٤٢
٧٨. الاستبصار فيما اختلف من الاخبار، طوسی، به تحقيق سيد حسن خراسان (چاپ دوم: بيروت، دارالاضواء، ١٤٠٦هـ/١٩٨٥م). ج ٢، ص ١٣٧
٧٩. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ٤٦

۸۰. الرجال، طوسی، ص ۱۷۸؛ الرجال، ابن داود، ص ۱۳۴
۸۱. همان، ص ۳۴۷؛ کتاب الرجال، برقی، ص ۴۸
۸۲. الرجال، ابن داود، ص ۱۳۴
۸۳. رجال النجاشی، ص ۱۴۱؛ الرجال، علامه، ص ۵۳
۸۴. تنقیح المقال (من نتائج التنقیح) ج ۱، ص ۵۲
۸۵. الرجال، طوسی، ص ۴۳۱؛ کتاب الرجال، برقی، ص ۶۱
۸۶. الرجال، ابن داود، ص ۱۵۴؛ الرجال، طوسی، ص ۳۷۶؛ الرجال، علامه، ص ۷۰

ص: ۱۲

۸۷. الرجال، طوسی، ص ۳۷۶؛ رجال النجاشی، ص ۱۶۵؛ الرجال، علامه، ص ۷۰؛ مسند الامام الجواد (ع)، عزیز الله عطاردی (چاپ کنگره امام رضا - ع -، ۱۴۱۰ هـ) ص ۲۸۱
۸۸. مسند الامام الکاظم (ع)، ج ۳، ص ۳۹۰
۸۹. الرجال، طوسی، ص ۳۷۶؛ کتاب الرجال، برقی، ص ۵۴ و ۵۹
۹۰. مسند الامام الجواد (ع)، ص ۲۸۱ و ۲۸۲
۹۱. الرجال، طوسی، ص ۴۱۵
۹۲. مسند الامام العسکری (ع)، عزیز الله عطاردی (چاپ کنگره امام رضا - ع -، ۱۴۱۰ هـ) ص ۳۱۵ و ۳۱۶
۹۳. رجال النجاشی، ص ۱۶۵
۹۴. رجال الکشی، طوسی، ص ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸
۹۵. رجال النجاشی، ص ۱۷۴
۹۶. الرجال، طوسی، ص ۲۰۰
۹۷. مسند الامام الکاظم (ع)، ج ۳، ص ۳۹۲
۹۸. الرجال، طوسی، ص ۳۳۷؛ رجال النجاشی، ص ۱۷۴؛ مسند الامام الرضا (ع)، عزیز الله عطاردی، (چاپ کنگره امام رضا - ع -، ۱۴۰۶ هـ) ج ۲، ص ۴۳۵، ۴۳۶
۹۹. الرجال، طوسی، ص ۴۰۱

١٠٠. رجال الكشي، ص ٥٩٤؛ الرجال، ابن داود، ص ١٥٨؛ الرجال، علامه، ص ٧٥
١٠١. همان، ص ٥٩٥؛ همان؛ همان؛ الاختصاص، محمد بن نعمان (شيخ مفيد)، (چاپ اول: كنگره هزاره شيخ مفيد، ١٤١٣هـ) ص ٧٨
١٠٢. الرجال، ابن داود، ص ١٥٨؛ الرجال، علامه، ص ٧٥
١٠٣. رجال الكشي، طوسي، ص ٥٠٣؛ الرجال، علامه، ص ١٨٩
١٠٤. همان، ص ٥٩٦، الاختصاص، ص ٨٧
١٠٥. همان، ص ٥٩٥
١٠٦. الفهرست، طوسي، ص ٧٣؛ رجال النجاشي، ص ١٧٤
١٠٧. مسند الامام الكاظم (ع)، ج ٣، ص ٢٨٣ و ٢٨٤
١٠٨. رجال النجاشي، ص ١٧٣؛ الرجال، ابن داود، ص ٣٩٠
١٠٩. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ٥٧
١١٠. رجال النجاشي، ص ١٠٤
- ص: ١٣
١١١. الرجال، طوسي، ص ٣٦٥ و ٣٦٧؛ رجال النجاشي، ص ١٧٣؛ الرجال، علامه، ص ٧٦
١١٢. رجال الكشي، طوسي، ص ٦١٦
١١٣. الفهرست، طوسي، ص ٧٤
١١٤. الرجال، طوسي، ص ٣٧٨؛ الرجال، ابن داود، ص ١٦٧؛ رجال النجاشي، ص ١٧٩
١١٥. كتاب الرجال، برقي، ص ٥١؛ مسند الامام الكاظم (ع)، ج ٣، ص ٣٩٩
١١٦. الرجال، طوسي، ص ٣٧٨
١١٧. رجال الكشي، طوسي، ص ٥٠٣؛ الرجال، علامه، ص ٧٨؛ رجال النجاشي، ص ١٧٩
١١٨. همان؛ همان.
١١٩. الفهرست، طوسي، ص ٧٦
١٢٠. همان، ص ٧٥

١٢١. الرجال، طوسي، ص ٤٣١
١٢٢. الفهرست، طوسي، ص ٧٥؛ رجال النجاشي، ص ١٧٧؛ الرجال، ابن داود، ص ١٦٨ و ٤٥٧؛ الرجال، علامه، ص ٧٨
١٢٣. الرجال، طوسي، ص ٤٣١
١٢٤. رجال النجاشي، ص ١٧٧
١٢٥. الفهرست، طوسي، ص ٧٥
١٢٦. رجال النجاشي، ص ١٧٧ و ١٧٨
١٢٧. الرجال، ابن داود، ص ١٨١ و ٣٨١
١٢٨. مسند الامام الكاظم (ع)، ج ٣، ص ٤٠٩
١٢٩. الرجال، طوسي، ص ٣٧٧؛ رجال النجاشي، ص ١٨٦؛ الرجال، علامه، ص ٨١
١٣٠. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ٧٣
١٣١. الرجال، طوسي، ص ٢٦٦؛ كتاب الرجال، برقي، ص ٢٩
١٣٢. همان؛ معجم رجال الحديث، ج ٩، ص ٣٠ و ٣١
١٣٣. همان، ص ٣٨٢؛ رجال النجاشي، ص ١٢٠
١٣٤. همان.
١٣٥. همان، ص ٤١٩
١٣٦. رجال النجاشي، ص ١٢٠؛ معجم رجال الحديث، ج ٩، ص ٢٣٩ و ٢٤٠
١٣٧. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ٨٦
- ص: ١٤
١٣٨. الرجال، طوسي، ص ٤١٩
١٣٩. الرجال، ابن داود، ص ٢٢٥
١٤٠. رجال الكشي، طوسي، ص ٤٨٣ و ٥٠٦؛ مسند الامام الكاظم (ع)، ج ٣، ص ٤٣٥؛ رجال النجاشي، ص ٤٤٧؛ الرجال، علامه، ص ١١٦ و ١٨٥
١٤١. همان، ص ٥٠٦؛ همان.

١٤٢. كتاب الرجال، برقي، ص ٥١؛ همان.
١٤٣. الرجال، طوسي، ص ٣٨٠؛ رجال الكشي، طوسي، ص ٤٨٣ و ٥٠٦؛ رجال النجاشي، ص ٤٤٧؛ الرجال، علامه، ص ١١٦
١٤٤. مسند الامام الجواد(ع)، ص ٢٩٨
١٤٥. رجال الكشي، طوسي، ص ٥٠٦؛ الرجال، ابن داود، ص ٢٢٥؛ الرجال، علامه، ص ١١٦، بحارالانوار، ج ٥٠، ص ١٠٤
١٤٦. الرجال، طوسي، ص ١١٩
١٤٧. الفهرست، طوسي، ص ١١٩
١٤٨. تنقيح المقال(من نتائج التنقيح) ج ١، ص ٨٨
١٤٩. همان، ج ٢، ص ١٦٢
١٥٠. تهذيب الاحكام في شرح المقنعة، طوسي، به تحقيق سيد حسن خراسان(چاپ دوم: بيروت، دارالأضواء، ١٤٠٦هـ/١٩٨٥م.) ج ٤، ص ٢٢٤ و ج ٦، ص ٢٠ و ج ٨، ص ١٠٦؛ الاستبصار فيما اختلف من الاخبار، طوسي، به تحقيق سيد حسن خراسان (چاپ دوم: بيروت، دارالأضواء، ١٤٠٦هـ/١٩٨٥م.) ج ١، ص ٢٢٦
١٥١. الرجال، طوسي، ص ٣٨٠؛ رجال النجاشي، ص ٢١٧؛ الرجال، ابن داود، ص ٢٠٧ و ٤٠٠؛ الرجال، علامه، ص ١٠٥
١٥٢. مسند الامام الكاظم(ع)، ج ٣، ص ٤٤٣
١٥٣. الرجال، طوسي، ص ٣٨٠؛ رجال النجاشي، ص ٢١٧؛ كتاب الرجال، برقي، ص ٥٤ و ٥٥؛ الرجال، علامه، ص ١٠٥
١٥٤. همان، ص ٤٠٣؛ كتاب الرجال، برقي، ص ٥٥؛ مسند الامام الجواد(ع)، ص ٣٠٨ و ٣٠٩
١٥٥. رجال الكشي، طوسي، ص ٥٦٧؛ الرجال، علامه، ص ١٨٩؛ مسند الامام الجواد(ع)، ص ١٤٥ و ١٤٦
١٥٦. الفهرست، طوسي، ص ١٠٤؛ رجال النجاشي، ص ٢١٧
١٥٧. رجال النجاشي، ص ٢١٨؛ الرجال، علامه، ص ١١١
١٥٨. تنقيح المقال(من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ٩٧
١٥٩. الرجال، طوسي، ص ٢٣٤، كتاب الرجال، برقي، ص ٢٤
١٦٠. تنقيح المقال، ج ١، ص ٩٩
١٦١. معجم رجال الحديث، ج ١١، ص ٦٥
١٦٢. تنقيح المقال(من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ٩٢؛ تنقيح المقال، ج ١، ص ١٨٤

ص: ١٥

١٦٣. رجال الكشي، طوسی، ص ٥١٢؛ الرجال، ابن داود، ص ٧٤؛ معجم رجال الحديث، ج ١٠، ص ٣١١ و ٣١٢
١٦٤. رجال النجاشی، ص ٢٧٩؛ الرجال، ابن داود، ص ٢٣٧؛ الرجال، علامه، ص ١٠٢
١٦٥. الفهرست، طوسی، ص ٩٤؛ الرجال، همو، ص ٤٨٦
١٦٦. الکافی، ج ٦، ص ٤٨٧
١٦٧. التهذيب، ج ٣، ص ٢١٠
١٦٨. التوحيد، محمد بن علی صدوق، به تصحيح سيد هاشم حسینی طهرانی (چاپ پنجم: قم، انتشارات اسلامی، ١٤١٦ هـ) ص ١٧٤
١٦٩. الرجال، طوسی، ص ٤١٩ و ٤٣٣؛ الرجال، ابن داود، ص ٢٤٤؛ کتاب الرجال، برقی، ص ٥٨
١٧٠. مسند الامام الکاظم (ع)، ج ٣، ص ٤٦٦
١٧١. رجال النجاشی، ص ٢٧٨؛ الرجال، علامه، ص ٩٩
١٧٢. همان.
١٧٣. الفهرست، طوسی، ص ٩٠
١٧٤. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٠٨
١٧٥. معجم رجال الحديث، ج ٢، ص ١٠٩
١٧٦. رجال النجاشی، ص ٢٧٢
١٧٧. الرجال، ابن داود، ص ٢٤٨
١٧٨. رجال النجاشی، ص ٢٧٢؛ الرجال، علامه، ص ١٠٢
١٧٩. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٠٩
١٨٠. الرجال، طوسی، ص ٤٨٤
١٨١. الفهرست، همو، ص ٨٩
١٨٢. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١١٧
١٨٣. الرجال، طوسی، ص ٢٥٦

١٨٤. رجال الكشي، ص ٣٣١؛ الرجال، علامه، ص ١٢٤؛ الاختصاص، ص ٦٩؛ الرجال، ابن داود، ص ٢٦٢

١٨٥. همان، ص ٣٣٣؛ همان؛ همان

١٨٦. الرجال، طوسي، ص ٣٨١؛ الرجال، ابن داود، ص ٢٦٣؛ الرجال، علامه، ص ١٢٤

١٨٧. مسند الامام الجواد(ع)، ص ٣١٦ و ٣١٧

١٨٨. الفهرست، طوسي، ص ١١٩؛ رجال النجاشي، ص ٢٩٢

ص: ١٦

١٨٩. تنقيح المقال(من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٧

١٩٠. معجم رجال الحديث، ج ١٣، ص ١٤٩

١٩١. رجال النجاشي، ص ٢٩١؛ الرجال، ابن داود، ص ٢٦٣؛ الرجال، علامه، ص ١٢٥

١٩٢. همان.

١٩٣. تنقيح المقال(من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١١٩

١٩٤. الرجال، طوسي، ص ٢٦٦؛ معجم رجال الحديث، ج ١٣، ص ١٨١

١٩٥. همان، ص ٢٥٨؛ الرجال، ابن داود، ص ٢٦٨؛ كتاب الرجال، برقي، ص ٣٠؛ الرجال، علامه، ص ١٢٣

١٩٦. رجال النجاشي، ص ٢٩٦

١٩٧. رجال الكشي، ص ٣٣٢؛ الاختصاص، ص ٦٨

١٩٨. الرجال، ابن داود، ص ٢٦٨؛ الرجال، علامه، ص ١٢٢؛ الاختصاص، ص ١٩٥

١٩٩. الفهرست، طوسي، ص ١١٦؛ رجال النجاشي، ص ٢٩٦

٢٠٠. الرجال، همو، ص ٤٨٩

٢٠١. تنقيح المقال(من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٢١

٢٠٢. الفهرست، طوسي، ص ٨ و ١٢٥؛ الرجال، همو، ص ٤٨٩؛ رجال النجاشي، ص ٣٠٩

٢٠٣. معجم رجال الحديث، ج ١٣، ص ٣١٥

٢٠٤. مسند الامام الجواد(ع)، ص ٣١٩؛ معجم رجال الحديث، ج ١٤، ص ٢٠٨

٢٠٥. الرجال، ابن داود، ص ٢٩١؛ الرجال، علامه، ص ١٥٤

٢٠٦. رجال النجاشي، ص ٣٣٧

٢٠٧. معجم رجال الحديث، ج ١٤، ص ٣٣٦

٢٠٨. كمال الدين و تمام النعمة، محمد بن علي صدوق (چاپ سوم: قم، انتشارات اسلامي، ١٤١٦هـ)، ص ٣؛ معجم رجال الحديث، ج ١٥، ص ١٥

٢٠٩. معجم رجال الحديث، ج ١٥، ص ١٣، ١٤، ٥٨

٢١٠. رجال النجاشي، ص ٣٤٩؛ الرجال، ابن داود، ص ٢٩٧؛ الرجال، علامه، ص ١٤٦

٢١١. الرجال، طوسي، ص ٤٩٣؛ رجال النجاشي، ص ٣٤٨

٢١٢. الفهرست، همو، ص ١٤٤؛ معجم رجال الحديث، ج ١٥، ص ٤٦ و ٤٧

٢١٣. رجال النجاشي، ص ٣٤٩؛ معجم رجال الحديث، ج ١٥، ص ٤٥ و ٤٦

٢١٤. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٣٤

ص: ١٧

٢١٥. مسند الامام الكاظم (ع)، ج ٣، ص ٥٠٨

٢١٦. جامع الرواة، محمد بن علي اردبيلي (انتشارات كتاب خانه آية الله مرعشي، ١٤٠٣هـ)، ج ٢، ص ٨٩

٢١٧. مسند الامام الجواد (ع)، ص ٣٢٠

٢١٨. رجال النجاشي، ص ٣٥٤؛ الرجال، ابن داود، ص ٣٠٧؛ الرجال، علامه، ص ١٥٧

٢١٩. مسند الامام العسكري (ع)، ص ٤٨ و ٣٣٢

٢٢٠. الفهرست، طوسي، ص ١٤٣؛ الرجال، همو، ص ٤٣٦

٢٢١. رجال النجاشي، ص ٣٥٤

٢٢٢. همان؛ الرجال، ابن داود، ص ٣٠٧؛ الرجال، علامه، ص ١٥٧

٢٢٣. جامع الرواة، ج ٢، ص ٩٩؛ مسند الامام الجواد (ع)، ص ٣٢١

٢٢٤. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٣٦

٢٢٥. الرجال، ابن داود، ص ٣١٠ و ٣٨٨؛ الرجال، علامه، ص ١٥٥

٢٢٦. رجال النجاشي، ص ٣٤٣؛ معجم رجال الحديث، ج ١٦، ص ٦٢

٢٢٧. الرجال، طوسي، ص ٤٢٣
٢٢٨. مسند الامام الجواد(ع)، عزيز الله عطاردی، ص ٣٢٢
٢٢٩. الرجال، طوسي، ص ٤٢٣؛ الرجال، علامه، ص ١٤٢
٢٣٠. رجال النجاشی، ص ٣٧٠؛ الرجال، ابن داود، ص ٣١٠
٢٣١. الفهرست، طوسي، ص ٩٠
٢٣٢. تنقيح المقال(من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٣٨
٢٣٣. الرجال، ابن داود، ص ٣١٦
٢٣٤. مسند الامام الكاظم(ع)، ج ٣، ص ٥١٦
٢٣٥. الرجال، طوسي، ص ٣٨٨؛ رجال النجاشی، ص ٣٦٧
٢٣٦. الفهرست، طوسي، ص ١٤٧
٢٣٧. الرجال، همو، ص ٣٨٩
٢٣٨. كتاب الرجال، برقي، ص ٥١
٢٣٩. الرجال، طوسي، ص ٣٨٨، ٣٨٩، ٣٩٣؛ معجم رجال الحديث، ج ١٦، ص ٢٤٢
٢٤٠. تنقيح المقال(من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٤٢
٢٤١. معجم رجال الحديث، ج ١٦، ص ٣٣٤
- ص: ١٨
٢٤٢. الرجال، طوسي، ص ٤٢٢؛ كتاب الرجال، برقي، ص ٥٩
٢٤٣. الفهرست، طوسي، ص ١٥٥
٢٤٤. الرجال، ابن داود، ص ٣٢٦؛ رجال النجاشی، ص ٣٤٩؛ الرجال، علامه، ص ١٥٦
٢٤٥. مسند الامام العسكري(ع)، ص ٣٤٠
٢٤٦. الفهرست، طوسي، ص ١٤٥؛ رجال النجاشی، ص ٣٤٩
٢٤٧. تنقيح المقال(من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٤٣
٢٤٨. الرجال، ابن داود، ص ٣٣٠؛ الرجال، علامه، ص ١٥٤ و ٢٧٠

٢٤٩. رجال النجاشي، ص ٣٣٨؛ الرجال، علامه، ص ١٥٤
٢٥٠. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٤٨
٢٥١. كتاب الرجال، برقي، ص ٥١؛ مسند الامام الكاظم (ع)، ج ٣، ص ٥٣١
٢٥٢. الرجال، طوسي، ص ٣٩١
٢٥٣. رجال الكشي، طوسي، ص ٥٠٥؛ الرجال، ابن داود، ص ٣٤٣؛ الرجال، علامه، ص ١٧٢؛ مسند الامام الرضا (ع)، ج ٢، ص ٤٤٨؛ الاختصاص، ص ٨٨
٢٥٤. رجال النجاشي، ص ٤٢٣
٢٥٥. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٥٠
٢٥٦. الرجال، طوسي، ص ٤٢٣؛ كتاب الرجال، برقي، ص ٥٩
٢٥٧. همان، ص ٥٧؛ معجم رجال الحديث، ج ١٩، ص ١٣
٢٥٨. معجم رجال الحديث، ج ١٩، ص ٤٩
٢٥٩. الرجال، ابن داود، ص ٣٥٤؛ الرجال، علامه، ص ١٦٦
٢٦٠. رجال النجاشي، ص ٤٠٦
٢٦١. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٥٥
٢٦٢. الرجال، طوسي، ص ٣٠٧؛ معجم رجال الحديث، ج ١٩، ص ٢٨
٢٦٣. رجال النجاشي، ص ٤٠٧؛ الرجال، ابن داود، ص ٣٥٦؛ الرجال، علامه، ص ١٦٦
٢٦٤. همان.
٢٦٥. همان، ص ٤٥٣؛ كتاب الرجال، برقي، ص ٥١
٢٦٦. تنقيح المقال (من نتائج التنقيح)، ج ١، ص ١٦٤؛ الرجال، ابن داود، ص ٣٧٠
٢٦٧. كتاب الرجال، برقي، ص ٥١؛ مسند الامام الكاظم (ع)، ج ٣، ص ٥٦١
- ص: ١٩
٢٦٨. الرجال، طوسي، ص ٣٩٥
٢٦٩. مسند الامام الجواد (ع)، ص ٣٣١

۲۷۰. الفهرست، طوسی، ص ۱۸۳

۲۷۱. کتاب الرجال، برقی، ص ۲۸

۲۷۲. منظور از علما، محدثینی است که ائمه (ع) را درک نکرده اند.

۲۷۳. رک: شجره خاندان اشعری.

۲۷۴. علما و خاندان های امامی جبال و خراسان، محمد حاج تقی (پایان نامه)، ۱۳۷۵ ش.، ص ۱۹۴

۲۷۵. همان، ص ۱۰۲

۲۷۶. تاریخ قم، حسن بن محمد قمی، ص ۲۴۱

منابع:

علوم حدیث ۱۳۷۶ شماره ۵

ص: ۲۰